DANA-MIHAELA ZAMFIR

ADVERBUL *ADICĂ* ÎN CURSUL ISTORIEI LIMBII ROMÂNE. SCHIMBĂRI SEMANTICE ŞI RELAŢII SINONIMICE. MODIFICĂRI FONETICE ŞI AMPLIFICĂRI EXPRESIVE

În cele ce urmează ne ocupăm de două chestiuni într-o mare măsură independente una de cealaltă, dar care au în comun faptul că se referă la acelaşi cuvânt, şi anume adverbul apozitiv (explicativ) *adică*. Cea mai importantă transformare suferită de acest cuvânt în evoluția sa – pe care o urmărim aşa cum se configurează începând de la cele mai vechi atestări ale dialectului dacoromân – pare să fie cea semantică şi constă în regresul treptat al folosirii ca deictic (cu sensul „iată") în favoarea folosirii apozitive, cu sensul şi funcția pe care le are şi în limba literară actuală. Modificarea formală care constituie a doua direcție a cercetării noastre pare să fie mai puțin proeminentă decât cea semantică; ea se încadrează oarecum în seria unei schimbări fonetice care s-a manifestat într-un mod extrem de fluctuant pe toată durata dacoromânei vechi, şi anume închiderea lui *e* medial aton (cu observația că statutul vocalei palatale semideschise sub aspectul accentuării este el însuşi discutabil în acest cuvânt, după cum vom arăta în continuare); transformările fonetice secundare (adjoncțiunea unor segmente fonetice finale cu valoare expresivă) sunt, spre deosebire de închiderea lui *e*, inovații limitate dialectal în dacoromâna veche, pe de o parte, şi care au rămas, pe de altă parte, la statutul de variante neliterare.

1. Etimologie

Caracterul destul de problematic al poziției pe care o ocupă adverbul *adică* în istoria limbii române include însuşi statutul său etimologic, controversat şi extrem de greu de soluționat chiar şi prin conjugarea criteriului semantic cu cel fonetic – ceea ce explică de ce DA şi DEX au considerat statutul etimologic al lui ***adică*** (***adecă***) dincolo de orice ipoteză explicativă. Soluțiile înregistrate şi admise ca posibile în primul volum al DELR (s.v.) sunt lat. *adde quod* (G. Ebeling, ZRPh, 25, 1901, p. 525; I.-A. Candrea, „Romania", 31, 1902, p. 296–297; PEW 23; TDRG, s.v.) sau lat. *ad id quod* (SDLR, s.v.); soluțiile lat. *ad quod* CDED I 32; lat. *adaeque* CDER 81; lat. *ad dicam* HEM, p. 224 au fost respinse de DELR.

2. Aspecte semantice

Felul în care este folosit *adecă* de-a lungul timpului în textele româneşti indică două etape istorice în semantica acestui cuvânt: una cuprinsă între cele mai vechi

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

atestări şi anul 1650 – căreia îi este caracteristică folosirea lui *adecă* cu sensul „iată” (= lat. *ecce*, v. sl. **ѥтѡ**) – şi a doua care începe în jurul anului 1650, când sunt atestate primele folosiri cu sens apozitiv-explicativ (= lat. *id est*, fr. *c'est-à-dire*). Sensul apozitiv, care începe să apară în texte înainte de jumătatea secolului al XVII-lea, a coexistat o vreme, cel puțin în anumite sisteme, cu sensul originar (în sensul coocurenței lui *adecă* apozitiv cu *adecă* deictic).

Faptul că *adecă* se vede a fi fost, cel puțin un secol şi jumătate, străin de orice valoare explicativă[1] (corespunzătoare modului în care este întrebuințat în faza modernă a limbii române) şi purtător al unui sens exclusiv deictic („iată”) – asociat, în multe cazuri, cu prezența în structuri exclamative – sugerează că raportarea lui etimologică la sintagme explicative de tip *adde quod* (raportarea la verbul *dīcĕre* iese din discuție din motive fonetice, *d* fiind alterat în toate formele acestui verb, indiferent de caracterul accentuat sau aton al lui *ī* din radical) este greşită; folosirea lui *adecă* în texte arată clar că *sensul explicativ este secundar* şi s-a dezvoltat din sensul primar. Recurența sintagmelor explicative cu *a zice* (între care predominantă este în mod neechivoc *ce se zice*; vezi şi Zamfir 2014, p. 55–57) în dacoromână, până la o dată posterioară atestării lui *adecă* cu sens explicativ, dovedeşte că includerea lui *adecă* în seria elementelor explicativ-apozitive din română este relativ târzie.

2.1. Faza primară *adecă* „iată”

2.1.1. Relații sinonimice. Cu sensul deictic, ***adecă*** se află, începând de la cele mai vechi texte, în relație de sinonimie cu *iată* (general dacoromân şi străin de orice modificări istorice de formă, sens, registru stilistic sau difuziune geografică) şi cu *iaca*/*iacă* (limitat ca registru stilistic şi cu neregularități de difuziune dialectală).

2.1.2. Relații heteronimice. În funcție de tipul de texte în care apare, *adecă* este corespondentul unor forme vechi slave diferite.

2.1.2.1. Tiparele documentare

2.1.2.1.1. În documentele particulare, unde apare în formula (aproape regulat inițială) *adecă eu* (urmată de numele emitentului) = v.sl. **ѥтѡ азъ**, *adecă* îl traduce pe v.sl. **ѥтѡ**, care, după Miklosich, este o variantă grafică a lui **ктѡ**, înregistrat ca pronume, echivalat cu lat. *hoc* şi raportat la **ксѥ**. Spre deosebire de tipul pe care îl vom prezenta sub **2.1.2.1.2.**, cel cu ***adecă eu*** urmat de numele emitentului (eventual de o enumerare) este larg răspândit în ambele principate.

Ca orice formulă fixă, sintagma tipică porțiunii inițiale a documentelor personale (documente de vânzare-cumpărare sau de rumânie, testamente etc.) sau colective (vânzare-cumpărare, rumânie) ***adecă eu*** s-a păstrat mult mai bine – atât ca frecven-

[1] În cursul secolului al XVI-lea a fost folosit cu valoare explicativă – deşi pe o scară mult mai redusă (chiar şi în limitele unor disproporții considerabile, în materialul lingvistic, între cele două perioade pe care le comparăm) decât avea să fie folosit mai târziu *adecă* – cuvântul efemer *săva*, care a suferit şi el, după 1600, o schimbare radicală în modul de funcționare (vezi Zamfir–Dinică 2008). Sunt, de asemenea, anterioare intrării lui *adecă* în seria cuvintelor apozitive o serie de structuri mult mai stabile în timp decât *săva* apozitiv, dintre care proeminent este *ce se zice* (vezi mai jos, **2.**)

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

ță, cât şi ca rezistență în timp – decât s-a păstrat *adecă* „iată” în textele literare. După Marin 2013, ea apare încă în documente la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Deşi în principiu închis inovațiilor, tipul promovat ca formular documentar include, cel puțin pe alocuri, variantele formale ale formei primare în dacoromână (inclusiv pe cele rezultate din amplificări expresive, pentru care vezi mai jos, **5.2.**): *adi**c**ă**te eu* se întâlneşte într-un document din 1812 (*apud* Marin 2013).

Tipul de ocurență cel mai răspândit între atestările documentare ale lui *adecă* este ***adecă** eu, X, scriu şi mărturisesc cu acest zapis al mieu*. Gradul de recurență al acestei structuri este extrem de ridicat, ea apărând în documente la tot pasul:

***Adecă** eu, Zamfir de Brusa, scriu şi mărturisescu cu cest zapis al mieu cum am vândut o casă ci am avut* [...] DRH A XXVIII/16, p. 10, r. 1–2;

***Adec(ă)** eu, Larion Pleşcan din Verşani, ginerele lui Ionaşco Pleşcău, scriu şi mărturisescu cu cest zapis al mieu cum eu, de nimene îndemnat nece înbiiat* [...]*, am vândut a mea dreapt*(*ă*) *ocin*(*ă*) *şi moşie* DRH A XXVIII/19, p. 11, r. 1–3;

***Adecă** eu, Andreiu, şi sora mea, Nastasiia, şi sora mea, Ciurla, feciorii Savului, nepoții Huhulei, din sat din Nistoreani, scriem şi mărturisim cu cest zapis al nostru* [...] DRH A XXVIII/24, p. 1, r. 1–3;

***Adică** eu, Dumitru diiaconul, feciorul preutului Andreicăi din Verşeani, şi cu diiaconița mea, Iftimiia, scriem şi mărturisim cu cest zapis al nostru* [...] DRH A XXVIII/26, p. 18, r. 1–2;

***Adec(ă)** eu, Costea Barbovschii, şi cu giupâineasa ea, Anghelina, fata lui Pațuc Cracalie, scriem şi mărturisim cu cestu zapis al nostru* [...] DRH A XXVIII/34, p. 28, r. 1–2;

***Adecă** eu, Preda, nepotul Stanciului logofăt de Scrăsteneşti, scris-am zapisul meu la Stoică Băilescul ot Boişoară* […] DRH B XXXIX/1, p. 1, r. 1–2;

***Adecă** eu, Radul snă Colții din Schiiai, scris-am acesta al mieu zapis* DRH B XXXIX/4, p. 3, r. 1–2;

***Adecă** eu, Preda slugear, scris-am acesta al mie*‹u› *zapis* DRH B XXXIX/5, p. 4, r. 1;

***Adecă** eu, Dragul, împreună cu frații miei, Nedelco i Stoica i Pătraşco, scris-am zapisul nostru* DRH B XXXIX/11, p. 17, r. 1–2;

***Adecă** eu, Pană, vtori comis, scris-am acesta al mieu zapis* DRH B XXXIX/15, p. 22, r. 1;

***Adecă** eu, Stoica călăraşul den Gruian, împreună cu fiu-meu, Lupul, şi cu nepotu-meu, Rade, scris-am acesta al nostru zapis* DRH B XXXIX/16, p. 23, r. 1–2.

Tiparul ***adecă** noi …*, care se întâlneşte în documentele de vânzare a unor proprietăți obşteşti şi în cele de rumânie, este sensibil mai rar decât cel cu persoana I singular:

***Adecă** noi, Ionaşco postelnic şi Ionaşco C(ă)rstiian şi Dumitraşco C(ă)rstiian, scriem şi mărturisim cu cest zapis al nostru* [...] DRH A XXVIII/3, p. 1, r. 1–2;

***Adică** noi, Costantin Bantăş, şi Pănteleiu de Hărliceşti şi Alexa dea acolo, dăm ştire cu ciastă scrisoare a noastră* [...] DRH A XXVIII/71, p. 66, r. 1–2;

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Adecă *noi, toți ficiorii Mălanei, Dochița şi Dafina i Andreiu, nepoții lui Vasilie, strănepoții lui Toader, mărturisim cu cestu zapis al nostru* [...] DRH A XXVIII/73, p. 68, r. 1–2;

Adecă *noi, săteanii ot Ciocănari, ot sudstvo Dâmbovița, scriem şi mărturisim cu acesta al nostru zapis* DRH B XXXIX/9, p. 15, r. 1–2;

Adecă *noi, megiiaşii ot Şărbăneşti, scris-am şi mărturisim cu acesta al nostru zapis* DRH B XXXIX/12, p. 18, r. 1–2;

Adecă *noi, satul Scăuiari, anume: eu, Bădilă i snă ego, Neagoe i Radul i Oprea i snă ego* […], *scris-am zapisul nostru* DRH B XXXIX/32 (copie din 1746), p. 36, r. 1–6.

În cursul secolului al XVII-lea, redactarea documentelor aparținând tipului ilustrat în rândurile precedente în alte limbi decât româna pare a fi fost deja un fapt cu totul insolit şi din acest motiv modelul slav al formulei inițiale *adecă noi* este greu de identificat. Singurul domeniu în care se poate stabili o corespondență certă este acela al documentelor boiereşti de hotărnicie; deşi redactate în româneşte, acestea încep de mult ori (cum se întâmplă aproape fără excepție cu documentele *domneşti* scrise în română) cu o secvență slavă, care permite identificarea originalului lui *adecă noi*, cel puțin pentru acest formular special, în sl. **сѣѹбомъı** – cu alte cuvinte, la fel ca în textele literare (vezi **2.1.2.2.**), *adecă* îl traduce pe v.sl. **сѣ**.

Adecă *noi, aceşti 6 boiari, pe nume: ot Tătărăşti, popa Matei, ot Ciocăneşti, Ioan Ceauşul, ot Reaca, Dragomir* […], *cari sântem să căutăm şi să adevărăm şi să aleagem partea Radului spătarul de moşie* DRH B XXXIX/33, p. 37, r. 1–4;

Adecă *noi, aceşti 4 boieri anume: Pătru uzbaşa ot Vârâți i Nede ot Saca şi Stănilă postelnic ot Vâlcăneşti i Ionaşco sârbul ot Craiova, care am fost luați de egumeanul ot Bucuvății* […] *ca să judecăm şi să aleagem moşie din Povarul* DRH B XXXIX/52, p. 53, r. 1–4.

Tiparul slav corespunzător este:

Сѣ оубо мъı, Гаврилашъ великїи лwг‹о›ф‹ѣ›т, и Тодерашко великїи дворникъ Долнѣи Земли, и Тоадеръ Петричаико великїи дворникъ Горнѣи Земли, и Гаврила гетманъ и пръкълабъ Сѳчавскои, и ѳрѣкѣ вел спътаръ, и [...; lungă enumerare de boieri, cu titlul fiecăruia] **пишемъ и свѣд‹и›телствѳимъ съ сим нашим писанїе како прїиде прѣдъ нами Илѣна** [...] DRH A XXVII/5, p. 3, r. 1–11.

Uneori apare o combinație între porțiunea slavă inițială, care cuprinde enumerarea demnitarilor, şi conținutul propriu-zis al actului, care este în româneşte:

Сѣ оубо ми, Варлаам архїеп‹і›ск‹о›пъ и митрополит Сѳчавскои, и Тодерашко вел лwг‹о›ф‹ѣ›т, и ѳрѣкѣ вел дворникъ Долнѣи Земли, и Тоадеръ Петричѣико вел дворникъ Горнѣи Земли, и Василїе Баноул вел шетрар, и Ръкоицъ Чеханъ бтори лwг‹о›ф‹ѣ›т и Нѣнюл дворникъ глотнїи, *scriem şi mărturisim cu cestu zapis al nostru cum au venit înaintea noastră Mărica, giupâneasa vornicului Tănasie* [...] DRH A XVII/34, p. 38, r. 1–6.

2.1.2.1.2. În documentele domneşti de judecată a unei pricini, apare un tipar cu *adecă* urmat de o structură propozițională, remarcabil prin faptul că are o recurență impresionantă în documentele emise în Moldova, dar este – cel puțin în limitele

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

cercetărilor noastre de până acum – cu totul necunoscut în Ţara Românească. În documentele domneşti redactate în slavă în Moldova secolului al XVII-lea, tiparului ***Adecă*** *au venit înaintea domniei meale X* [...] *de s-au pârât cu Y* îi corespunde unul care are acelaşi grad de recurenţă ca în cele redactate în româneşte, dar care se distinge prin faptul că *adecă* nu îl traduce pe **єтѡ**, ca în documentele particulare, nici pe **сє**, ca în textele literare, ci intră într-o relaţie de echivalenţă strict limitată la acest tipar, traducându-l pe v.sl. **ѡже**[2]:

> ***Adică*** *au pârâtu-să de faţă, naintea dumni meale, giupâneasa Nebojătcoaie cu neşte oameni, ce au fost chizeaşi pentru un for, anume Dănilă, ce au fost furat de la dânsa neşte bani* DRH A XX/37, p. 37, r. 2–4.

Formula cea mai frecventă în acest tipar documentar domnesc este *adecă au venit* [...] *şi s-au pârât* (rareori cu alt verb după *a veni*):

> ***Adecă*** *au venit, înnaintea dumnii meale şi naintea boiarilor dumnimeale, sluga noastră Luchian diac cu fraţii săi şi au arătat zapis* [...] DRH A XX/24, p. 25, r. 2–3;
>
> ***Adică*** *au venit înnaintea domnii meale şi naintea boierilor domnii meale, mari şi mici, Costin feciorul Maricăi, nepotul Tomei lui Hărtan din Ruginoasa, de nime nevoit, nici asuprit, ce de bună voia lui, au vândut a lui direaptă ocină şi moşie* [...] DRH A XX/111, p. 121, r. 2–5;
>
> ***Adecă*** *au venit înaintea domnii meale şi înnaintea boiarilor domnii meale, a mari şi a mici, sluga domnii meale Mihăilaş Beldiman cu un zapis de mărturie de la Savin Prăjescu biv vel dvornic* [...] DRH A XXVIII/12, p. 8, r. 2–4;
>
> ***Adecă*** *au venit înnaintea domnii meali şi înnaintea boiarilor domnii meali, a mari şi a mici, Mihăilaş Beldiman, de nime nevoit, nici asuprit, ce de a lui bunăvoie, şi au vândut un ţigan, anume Eftimie* [...] DRH A XXVIII/15, p. 10, r. 2–5;
>
> ***Adec****-au venit înnaintea noastră şi înnaintea alor noştri boiari, mari şi mici, Cârstea şi frate-său Arsănie şi Onciul şi veri primari ai lor* [...] *şi s-au pârât înnaintea domnii meale pentru o sălişt*‹e› *de sat, anume Bărboşii* [...] DRH A XXVIII/56, p. 54, r. 1–p. 55, r. 4;
>
> ***Adecă*** *s-au pârât de faţă, înnaintea domnii meali, Vasilie şi Rusul, ginerii Vărvarii, cu socrul lor Larion, pentru o parte de ocină din sat din Vereşeani* DRH A XXVIII/60, p. 57, r. 2–4;
>
> ***Adecă*** *au pârât de faţ*‹ă› *înaintea noastră şoltuzul şi toţ orăş*‹e›*nii de Orheiu pre sluga noastră, pre Ghiorghie Catargiul ce-au fost păharnic* [...] DRH A XXVIII/75, p. 69, r. 2–3.

Folosirea lui *adecă* înaintea unei predicaţii apare şi în unele documente care emană de la mari boieri:

[2] Această formă este înregistrată de Miklosich exclusiv ca element al unui lanţ de trimiteri, **ѡже** → **ꙗже** → **иже** → **и** (**же** fiind în slavă un element enclitic cu valoare în general copulativă, echivalentul lat. *-que*), ceea ce înseamnă că valoarea ei este identică cu cea a lui *i*, pronume demonstrativ (= lat. *is*) şi relativ (= lat. *quis*) în slava veche, pentru care Miklosich înregistrează şi valoarea de conjuncţie (= lat. *quod*). Valoarea lui **ѡже** de relator interpropoziţional (ca heteronim al lat. *quis* şi *quod*) explică de ce în traducerile şi în copiile vechi de documente apare în locul lui *adecă*/*adică* (singurul admisibil în formularul documentelor originale) nu numai *iată* (ca în cazul celorlalte tipuri documentare), ci predominant *precum*, în ciuda ocurenţei în propoziţii independente (vezi mai jos).

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Тодерашко великїи логофет и Глигорїе 8рѣке вел дворник Долнѣи Земли и Петричѣико вел дворник Вишнѣи Земли. ***Adecă*** *au venit înaintea noastră Gheorghie Prăjescul, de nime nevoit, nici îndemnat, ce de bunăvoia sa, au vândut a sa direaptă ocină şi moşie* [...] DRH A XXVII/102, p. 108, r. 1–4.

Modelele slave ale acestor formulare sunt numeroase printre documentele contemporane:

Сже прїїде прѣд нами и прѣд н‹а›шими болѣри, великими и и малими, сл8га наш Марм8ре 8рикари тегал за лице прѣд нами на болѣрин8 нашем8, Симиѡн Ге8ка вел меделнчѣр... DRH A XX/93, p. 99, r. 2 – p. 100, r. 2;

Сже прїїде прѣд нами и прѣд нашими болѣри Тоадер де Коџеџи, сын Трифан и тегали за лиц8 прѣд нами на болѣрин8 нашем8 Симїѡн Ге8ка вел меделнчѣр [...] DRH A XX/94, p. 101, r. 2–4;

Сже прїедошѣ прѣд нами и прѣд 8сими нашими молдавскими болѣри, великимъ и малимъ, Симион и Дънилъ и сестра их, Ягахїіа и 8ръта, сынове 8рс8л, вн8ци Тоадер, ...и продали их правѣ ѡтиноу и дѣдин8, ѡт половина село Дръгоеџе [...] DRH A XX /106, p. 115, r. 2–6;

Сже прїидоше прѣд нами и прѣд въсими нашими мѡлдавскими болѣри, великих и малих, слоугъ наши Д8митрашко Шоимар …, и продали своа правда ѡтн‹и›нда и к8пежна половина село Елъшинеџьи [...] DRH A XXVIII/54, p. 52, r. 1–7;

Сж‹е› прїїде прѣд нами и прѣд въсими нашими мѡлдавскими болѣри, великими и малими, сл8жѣ наше Григорашко Жора и тѣгали за лици прѣд нами съ слъга наше Бежан Балше [...] DRH A XXVIII/99, p. 85, r. 1–4.

În ciuda rezistenței acestor tipare, copiile „scoase” de pe documentele originale încă din faza veche a dacoromânei oferă – pe lângă cazurile de păstrare a lui *adecă* din formularele originale – exemple de substituire a lui *adecă* (sau de traducere a sl. **оже**) prin *iată*:

*Suret di pe cart‹*ea*› de la Miron Barnovschie Moghila vod‹*ă*›, din leat 7137* [= 1629] *ap‹*rilie*› 28.* ***Adec‹ă›*** *au vinit înainte noastră şi înainte a noştri boieri slugile noastre ...ş-au adus înnainte domnii mele un zapis de mărturie* [...] DRH A XX/69, p. 69, r. 1–5.

Suret di pre un ispisoc de la Vasilie vodă [...]. ***Adică*** *au venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveneşti, mari şi mici, sluga noastră Lupu Tăutul, dinpreună cu soţiia sa, Ileana,* [...]*, şi au vândut a lor driaptă ocină şi moşie* [...] DRH A XXVIII/39 (suret din secolul al XVIII-lea, *Tâlcuit di Ioasaf Luca ieromonah*), p. 32, r. 1–6;

їѡ Василїе в‹оие›вод. ***Adecă*** *au venit înainte noastră Nicoar‹*ă*› din Edomireşti şi cu toate rudile lui* [...] *şi s-au pârât de faţ‹*ă*› cu rugătorii noştri călugări de la sfânta mă-n‹*ă*›sti‹*re*› Tazlău* [...] DRH A XXVIII/90 (copie nedatată), p. 79, r. 1–3;

Suret di pi un ispisoc di la Vasilii vodă, din 7153 [= 1645] *iunii 15.* ***Adică*** *au vinit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri, mari şi mici, Ana şi Maricuţa şi Gafiţa şi* [...] *şi-au vândut a sa driaptă ocină şi moşie* [...] DRH A XXVIII/98 (copie din secolul al XVIII-lea, de Ioasaf Luca ieromonah), p. 84, r. 1–5,

dar:

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Io Miron Barnovschie Movilă voievod, cu mila lui Dumnezeu, domnu Ţării Moldaviei. ***Iată*** *au venit înaintea domnii meale şi înaintea tuturor boiarilor domniei meale, mari şi mici, Boul din Ruginoasa cu fămeaia lui Nastasiia, fata Petrei, de a lor bunăvoie, de nimenea siliți, nici asupriți, şi au vândut a lor dreaptă ocină şi moşie* [...] DRH A XX/30 (suret din 1765), p. 30, r. 3–7;

Noi Miron Barnovsachie [aşa în ediție] *voevod etc.* ***Iată*** *au venit înaintea domniei meale* [...] (se repetă, aproape identic, textul din DRH A XX/30) DRH A XX/88 (suret din 1765), p. 96, r. 3–4;

Io Miron Movilă voievod, cu mila lui Dumnezeu, domnul Ţării Moldovei. ***Iată*** *au venit înaintea domnii mele şi înaintea boierilor noştri Lupul şi cu un frate al lui, ficiorii lui Toader* […]*, şi s-au judecat de față* […] DRH A XX/99 („Copie scoasă moldovineşte de pe ispisoc sârbesc"), p. 106, r. 3–5;

Noi Vasâli v‹oie›*vodă, cu dumnezeiască milă, domn păm*‹â›*ntului Moldavei. Iată au venit înnainte noastră şi înnainte tuturor a noştri moldovineşti boieri, mari şi mici, sluga noastră Pintelie Barbovschi şi cu fimeia lui, Marie,* [...] *şi au arătat înnainte noastră un zapis* DRH A XXVIII/31 (copie din 1814), p. 24, r. 1–4.

Alteori sl. **ѡже** este tradus prin *precum* (vezi nota 2):

Precum *au venit înainte noastră şi înainte boierilor noştri, mari şi mici, Costandin Stârcea diiac din Văscăuți, cu un zapis de mărturie* [...] DRH A XX/78 (suret din 1808), p. 86, r. 4–5;

Noi Vasâle voievoda, din milă lui Dumnezeu, domnu Ţării Moldovii. ***Precum*** *au vinit înnainte noastr*‹ă› *şi dinnainte boierilor noştri, mari şi mici, slugă no*‹a›*stră Isar şi cu frate-său, To*‹a›*der, şi surorile lor, ficiorii Măricuțăi Grămoi, nepoț*‹ii› *Stârcii, şi ne-au arătat dinnainte no*‹a›*stră un zapis de mărtorie* [...] DRH A XXVIII/7 (copie nedatată), p. 4, r. 1 – p. 5, r. 2;

Suret de la Vas‹i›*le vod*‹ă›*, din văleat 7151* [= 1645] *iun*‹ie› *7.* ***Precum*** *au mers înnainte mării sale şi înnainte cinstiț boiarilor mării sale, mari şi mci, sluga mării sale, Petre Teliur şi cu femeaia lui Anghilina şi cu ficiorii lor* [...] *au vândut a lor driaptă ocină şi moşie* [...] DRH A XXVIII/88 (suret nedatat), p. 78, r. 1–5.

Prezența lui *adecă* imediat înaintea numelui emitentului este un fenomen rar în documentele domneşti, dar este posibil ca *adecă* să apară la inițiala textului românesc, după formula slavă de desemnare a domnului şi a titlurilor domneşti:

Иѡ Мирон Бърнов[ски Мо]**гила воєвода, Б**‹о›**жїю м**‹и›**л**‹о›**стїю, г**‹о›**сп**‹о›**д**‹а›**ръ Зємли** [**М**]**олдавскои.** ***Adecă*** *domniia mea m-am milostivit* [şi] *a*[m] *miluit pre be*[seareca ungurească] *ce au fostu a lui Mihaiu diiac* DRH A XX/85, p. 91, r. 1 – p. 92, r.1.

Chiar şi în aceste cazuri întru câtva paralele cu cele din documentele particulare (prin succesiunea „iată" + numele emitentului), *adecă* din româneşte corespunde tot sl. **ѡже**, nu sl. **єто**:

їѡ Василїє воєвода, Б‹о›**жїю м**‹и›**л**‹о›**стїю, г**‹о›**сп**‹о›**д**‹а›**ръ Зємли** [**М**]**олдавскои. Ѡж**‹є› **г**‹о›**сп**‹о›**дсв**‹о› **ми дали и потвръдили н**‹а›**шем**‹ѵ› **болѣрин**‹ѵ› **Гиѡргїє Рошка бив вистѣрник** [...] DRH A XXVIII/41, p. 34, r. 1–3;

[**Иѡ Василїє воєвода, Б**‹о›**жїю м**‹и›**л**‹о›**стїю,**] **г**‹о›**сп**‹о›**д**‹а›**ръ Зємли Молдавскои. Ѡж**‹є› **г**‹о›**сп**‹о›**дсв**‹о› **ми дали и поновили** ‹є›**сми м**‹о›**лебником нашем, єгѳменꙋ и ѳсимкалѳ**[**геромѡт**

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

монастирь Пѵтнєн]ском, и паки ѕсим посл8шником иχ [...] DRH A XXVIII/52, p. 50, r. 1 – p. 51, r. 1.

În faza „primară” a istoriei lui *adecă* în dialectul dacoromân, tiparele documentare *nu permit variații* în traducerea formulelor slave cu **єто** sau a celor cu **ѡже** (variantele sunt determinate exclusiv de tipul de emitent: individ/colectivitate/domnie); substituirea lui *adecă* prin *iată*, așa cum o ilustrează exemplele de mai sus, este o dovadă remarcabilă a alunecării lui *adecă* din câmpul lui semantic originar către alt sens, predominant în limba română a epocii din care provin cele mai multe copii de acest tip (secolul al XVIII-lea–prima jumătate a secolului al XIX-lea). Gradul de răspândire a acestei modificări semantice (și ștergerea sensului originar din mintea locutorilor) trebuie să fi fost, în ciuda faptului că tiparele originare au supraviețuit pe alocuri până târziu (vezi mai sus), extrem de pronunțat pentru ca un copist să aibă inițiativa înlocuirii lui *adecă*.

2.1.2.2. În textele literare (unde sinonimia se verifică cel mai ușor prin compararea versiunilor evanghelice), *adecă* îl traduce pe v.sl. **сє**[3].

În secolul al XVI-lea, *adecă* „iată” este recurent în majoritatea textelor religioase traduse după originale în care așa-numitele „prezentative” (cf. Zafiu 2014, p. 425, 426) – lat. *ecce*/gr. ἰδού/sl. **сє** – au o frecvență ridicată. Așa sunt traducerile coresiene din *Evanghelie* (unde prezentativele au frecvența cea mai ridicată), *Apostol* și *Psaltire*, psaltirile rotacizante și, într-o măsură ceva mai mică, CV.

Adecâ *mai mare nedereptate, dūreare și feace fără leage* CP, f. 9^{v}, r. 6–7 (ps. VII, 2; sl. **сє**); lipsește în pasajul corespunzător din PS;

Că ***adecâ*** *păcâtoșii ѧntinserâ arcul***ь** CP, f. 16^{r}, r. 3–4 (ps. X, 2; sl.**иакосє**);

Că ***adecă*** *păcâtoșii ѧntïnserâ aocѵ̄ī* (sic, cu **ѻ** în loc de **ρ**) PS, p. 29, r. 5–7 de jos;

Adecâ *ochïi Domnului spre temuții lūi* CP, f. 56^{v}, r. 2–3 (ps. XXXII, 18; fără corespondent în slavă);

Adecă *ochïi D*‹o›*mnuk̄*‹u›*i spre temuții lūī* PS, p. 97, r. 3–5 de jos;

Adecâ *measerul***ь** *chemâ și Domnul***ь** *aūzi-ī* CP, f. 57^{v}, r. 1–2 (ps. XXXIII, 6);

Adecă *measerūī chemă și D*‹o›*mnuī audzi elu* PS, p. 99, r. 7–8;

și ***adecă*** *dăsūi ſie D*‹um›*n*‹e›*dzeu toți căți noată cū ti*ѧ*re* CV, f. 45^{r}, r. 1–3 de jos;

adecă *prețurele lucrătorilōr̄ celora ce aū lūcratū agrele voastre* CV, f. 66^{r}, r. 1 de jos – f. 66^{v}, r. 1;

că ***adecă*** *gĭudețuī̄*ѧ*tre ūșe stă* CV, f. 67^{r}, r. 4–5 etc. (în total 10 ocurențe);

*și cum***ь** *amu* ***adecâ*** ѧ*plut***ь** *Iēr*‹u›*s̄*‹a›*limūī cu* ѧ*vățâturile voastre C. Ap.*, p. 20, r. 8–10 de jos;

adecâ *văz***ь** *cerŭuī deșchis***ь** *și Fiĭuī omenesc***ь** *stănd***ь** *de-a dereapta lu Dūm̄nezeu C. Ap.*, p. 31, r. 1 de jos–32, r. 1;

*și zise famânūī lu Filip***ь** ***adecâ*** *apă. Și cine m-arâ mine apăra a nū mâ boteza C. Ap.*, p. 36, r. 2 de jos–37, r. 1;

[3] Forma înregistrată de Miklosich este **ꙗєсє** (vezi și mai sus), etichetată ca interjecție și tradusă prin gr. ἰδού și lat. *ecce* (corespondentul regulat al lui ἰδού în Vulgata); forma **сє** din versiunile evanghelice vechi slave, neînregistrată de Miklosich, pare a fi rezultatul trunchierii lui **ꙗєсє**.

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

şi ***adecâ*** *bărbaţii ceѧ tremişii de Cornilïe ѧ̀trebarâ C. Ap.*, p. 45, r. 7–8;

şi ***adecâ*** *ū*‹n› *băr'batъ stăndъ ѧ̀naintea mea ѧ̀tru veşmintele luminate C. Ap.*, p. 47, r. 6–7 etc. (frecvent – concurat însă de alte modalităţi de traducere a „prezentativelor”);

Acesta totъ fu să se izbân'dïascâ zicerea pr‹oo›*rōcilōr̄ dela DomnūĪ grăindu-se:* ***Adecâ*** *fata prïimi-va ѧ̀ maţe şi naşte-va fečorūĪ* CT, f. 2^{r}, r. 2–5 de jos;

Adecâ *elъfele dela râsâritъ vinerâ ѧ̀ ⱓr*‹usa›*lim̄ grâirâ: un'de ѧste ѧ̀pâratūĪ Iūdeilōr̄ să nascâ* [?] CT, f. 2^{v}, r. 9–12;

Adecâ *ūcenicïi facъce nū se cade a face sâmbâta* CT, f. 23^{r}, r. 7–9 de jos;

Şi ***adecâ*** *ōmъ ēra aciѧ avea o mânâ ūscatâ* CT, f. 23^{v}, r. 11–12.

În ciuda frecvenţei notabile pe care o au aşa-numitele prezentative în textul evanghelic, faptul că *adecă* este cu desăvârşire absent din ES, unde se foloseşte absolut regulat *ĭaca*, pare să indice, în concordanţă cu datele furnizate de alte texte comparabile ca provenienţă geografică şi ca bază dialectală, anumite trăsături specifice în distribuţia cuvintelor cu sensul „ecce” în dacoromâna veche:

şъ ***ĭaca*** *b*‹ă›*rna ѧ̀nъ tr-ochĭulъ teu* ES, f. 14^{r}, r. 3 de jos (sl. **сє**);
ĭaca *voi rei sinteţъ şъ ştiţъ a da darure bune fečorilorъ voştrъ* ES, f. 15^{r}, r.7;
ĭaca *ūnъ gubavъ ѧ̀nъchină-sѧ Lui greindъ* ES, f. 17^{v}, r. 10–11;
ĭaca *curăţi-sѧ lui stricačune sa* ES, f. 17^{v}, r. 5–7de jos;
ĭaca *cutremurъ mare fu ѧ̀nъ mare* ES, f. 20^{r}, r. 5–6 de jos etc.

Regularitatea lui *ĭaca* în ES concordă cu predominanţa lui masivă (peste 100 de ocurenţe) ca prezentativ în PO, unde nu se întâlneşte decât o ocurenţă a lui *adecă*, şi aceea dublată de *ĭaca*:

Demâneaţa ĭarâ ***adecâ ĭaca****, Lïѧ. Dzise derept*ъ *aceaѧ Ĭacovъ lu Labanъ*: *derept*ъ *ce ai făcut*ъ *ačasta pre mine* [?] PO, p. 98, r. 16–18.

Predominanţa netă a lui *ĭaca* în PO, coroborată cu exclusivitatea lui în ES, pe de o parte, şi cu distribuţia „prezentativelor” în textele mai târzii din Banat şi Transilvania de sud-vest, pe de altă parte, indică o foarte net conturată trăsătură dialectală a ariei vestice a dacoromânei vechi:

ĭaca *amъ datъ voaō toatâ ĭarba ce face sămânţâ* PO, p. 15, r. 3–4;

ĭaca *pre cei* [**чєи** în loc de **єи**] *Dūm̄nedzeu aduse de furâ rōbi ѧ̀n Vavïlōn 70 de ani* PO *Predosl.*, p. 9, r. 5–6;

ĭaca *Adamъ ca ūnūĪde noi făcutu-s-au şi şïe ce e bine şi ce e rău* PO, p. 15, r. 3–4;

rădicâ ōchïi săi şi căūtâ ***ĭaca*** *ѧ̀naintea lui trei bărbaţi stau* PO, p. 56, r. 9–10.

În mod regulat, *ĭaca* este urmat direct de o structură propoziţională; se întâmplă foarte rar (în PO se întâlnesc numai patru exemple de acest tip) ca el să funcţioneze ca o predicaţie, adică să impună un conector (în speţă *că*) înaintea structurii propoziţionale pe care o precedă:

ĭaca că *amъ ѧ̀ceputъ a grăi cu Dōm̄nulъ* PO, p. 59, r. 1–2, 12–13 (*ѧ̀nce-, -nūĪ*).

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Varianta fonetică cu vocala finală închisă la *ă* este minoritară; în PO, forma *ĭac***â** apare cu totul izolat (3 ocurenţe):

că se-au ѧplūть pământūĪca strămbătatea, şi ***ĭacâ*** *pïerde-voĭu ēi cu pământūlь* p. 28, r. 9–11;

că ***ĭacâ*** *Ēu voĭu adūce potopūĪ apeei spre pământь* p. 28, r. 6–7 de jos.

Singurul element stabil în timp din seria „prezentativelor”, *iată* – care a fost general dacoromân în epoca veche, dar concurat de *adecă*, în raport cu care este minoritar –, este minoritar şi în ariile cu *iaca*/*iacă*; în PO, *ĭatâ* este sensibil inferior în frecvenţă lui *ĭaca*:

Ĭatâ*-ţы muѧrea ta. Du-ō pre ѧ şi te du* p. 45, r. 3–4;

Ĭatâ *banïi carïi ѧ sacïi noştri de sūpra eramь aflaţы* p. 155, r. 2 de jos – p. 156, r. 1.

Începând din secolul al XVII-lea, frecvenţa folosirii lui *adecă* cu sensul primar „iată” scade considerabil, dar atestările literare sunt suficiente pentru a dovedi că sensul primar a supravieţuit o vreme, chiar şi în afara formulelor împietrite din documente, după apariţia şi răspândirea considerabilă a sensului explicativ:

Adecâ *şi a tree tremeatere Cod. I.*, f. 171[r], r. 3–4 (= sl. **сежеи трεπεεπистѡлїε**).

Un text în care *adecă* în sensul primar şi exclusiv înainte de 1600 este încă bine reprezentat (aproximativ 30 de ocurenţe), dar net minoritar în raport cu *adecă* „c’est-á-dire”, este *Caz. I*, unde *adecâ* „iată” apare nu numai în pasaje care sunt citări din *Evanghelie*, ci şi în „amplificări” de tip narativ specifice cazaniilor:

deaca trecu cătьva časь pentrū să să adeverească ѧvăţătūra Lui cū čudeasâ, ***adecâ*** *adūsără la Dănsь ūn' slâbănogъ* f. 49[r], r. 10;

Ĭarâ vorovind' aceastѧ ѧ ĭad' dïavolïi, ***adecâ*** *sosi şi Domnulь Hristosь la adь, cu slavâ mūltâ* f. 120[r], r. 10;

şi ***adecâ*** *ūnь nūârъ luminat' acïişi-lь cupriѧsâ priѧsь* f. 182[r], r. 9;

Şi ***adecâ*** *ōarecarïi di ѧ cărtulari dziseră ѧtru sine* f. 241[r], r. 5;

Şi ***adecâ*** *ō muĭare arapcă diѧtr-acealѧ hotară ēşi de striga* f. 302[r], r. 2;

Şi ***adecâ*** *ūn bărbat ce-l' chema Zakhei şi acesta ēra mai mare vamăşilorъ* f. 378[r], r. 10;

Acestѧ cuvente grâindь svăntulь, ***adecâ*** *de sărgь să arătâ desupra lorъ ūn' nuârъ ѧtunecat'* f. 31[r], r. 17.

În *Răsp.*, *adecă* „iată” apare în pasaje care sunt de fapt citate şi pot reprezenta arhaisme reproduse ca atare:

Adecâ *o vergurâ ѧtru sine au prinsu şi va naşte fiĭu, şï-ĭ ver' zič‹e›* [ч ss.] *EmanuiĪ,* ***ce să zice*** *cu noi Dumnezeu* f. 12[r], r. 6–8 (pasaj în care se vede că funcţia explicativ-apozitivă o are sintagma *ce se zice*).

În schimb, *adecă* „iată ” are în NTB o frecvenţă extrem de scăzută în raport cu *ĭaca* şi cu *ĭatâ* (vezi şi mai sus):

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

şi ***adecâ*** *muḷți publicani şi păcătoş' venirâ de şăzurâ cu I*‹su›*s* f. 11^{v}, r. 10;
şi ***adecâ*** *ō mu*ѧ*re cărïѧ-ĭ cur*ѧ *sănge de doisprăzeač*‹e› [**ч** ss.] *ani* f. 12^{r}, r. 3–4;
şi ***adecâ*** *să arătâ lōr Mōvsi şi Ilïe grăind' cu Ēl'* f. 22^{r}, r. 15 de jos;
adecâ *muma Lui şi fraţii Lui sta afarâ* f. 16^{v}, r. 5–6 – dar ***Ĭaca*** *muma Ta şi fraţii Tăi* [**и** ss. culcat] *afarâ stau* f. 16^{v}, r. 6–7 şi ***Ĭaca*** *muma Mea şi fraţii Mïei* f. 16^{v}, r. 11–12.

Supravieţuirea lui *adecâ* în primele trei Evanghelii din NTB se limitează la cele patru pasaje transcrise mai sus (Mt IX, 10, 20; XII, 46; XVII, 3), în timp ce *ĭaca* şi *ĭatâ* sunt extrem de frecvente; la pasajele de mai sus se adaugă unul în care *adecâ* este coocurent cu *ĭaca*:

Ĭaca *nuōr*ъ *luminat*ъ *ūmbri pre ēi: şi* ***adecâ*** *glas' di*ѧ *nuōr grăind'* […] f. 22^{r}, r. 10–11 de jos.

În lumina poziţiei pe care o deţinea în textele vestice din secolul precedent (vezi mai sus), situaţia lui *adecă* în NTB este, firește, nerelevantă pentru regresul sensului primar după anul 1600. Singura diferenţiere notabilă dintre NTB şi textele de secol XVI provenite din aria vestică a dacoromânei (ES şi PO) constă în caracteristicile raportului de frecvenţă dintre *ĭaca* şi *ĭatâ*, care pare să se fi inversat în comparaţie cu situaţia dinainte de 1600, în sensul că *ĭatâ* a devenit predominant – deşi elementul foarte specific pentru această arie dialectală rămâne în continuare foarte bine reprezentat:

Şi ***ĭaca*** *glas*ъ *fu de*ѧ *cerĭu grăind'* NTB, f. 5^{v}, r. 5;
Şi ***ĭaca*** *vivor*ъ *mare fu* ѧ *mare* f. 10^{v}, r. 7 de jos;
Şi ***ĭaca*** *sărirâ toatâ turma de poc̄i* f. 11^{r}, r. 12;
Şi ***ĭaca*** *tot*ъ *ōraşul*ъ *ēşi* ѧ*tru tămpinarea lui I*‹su›*s* f. 11^{r}, r. 16;
Şi ***ĭaca*** *varecine apropïindu-se zise Luĭ:* ѧ*văţătoare bune* […] f. 25^{r}, r. 11;
Ĭaca*, ēşi sămănătorĭul' să samene* f. 16^{v}, r. 10–11 de jos;
Şi ***ĭatâ*** *ūnïi de*ѧ *cărtulari zisărâ* ѧ*tru ēiş*ъ f. 11^{r}, r. 7 de jos;
Şi ***ĭatâ*** *strigarâ grăin d', ce e noaō şi Ţïe* […] f. 11^{r}, r. 6;
ĭatâ *să apropïē acela ce Mâ văndu* f. 35^{v}, r. 13;
ĭatâ *Ĭuda ūnu*Ī *de*ѧ *cei doisprăzeace* (**и** ss. culcat) *veni* f. 35^{v}, r. 14;
Şi ***ĭatâ*** *cutremur*ъ *mare fu pămăntului* f. 38^{v}, r. 3 de jos etc.

În general, concurenţa dintre *ĭaca* şi *ĭatâ* poate fi considerată destul de strânsă în NTB, în sensul că cele două adverbe se pot „intersecta” în pasaje de mică întindere; *ĭaca* deţine încă o poziţie foarte puternică în porţiunea iniţială a textului, în Evangheliile după Matei şi Marcu, dar către sfârşit predominanţa lui *ĭatâ* e absolut evidentă.

Caracteristicile a ceea ce ar părea viabilitatea lui *adecă* „iatâ” după anul 1600 sunt de natură să indice asocierea acestui conservatorism cu tipuri de texte care sunt prin natura lor arhaizante: pe de o parte, formulele fixe din documente (vezi **2.1.2.1.**), iar pe de altă parte textele bisericeşti. În textele literare laice, *adecă* „iată” este în această epocă un arhaism propriu-zis, adică un element care apare pe alo-

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

curi, dar care pare a-şi fi pierdut specificitatea pentru sistemul în care se întâlneşte. În *Letopiseţul* lui Ureche, de exemplu, folosirea lui *adecă* în sensul primar pare să fie limitată la pasajul:

> *Şi pentru aceaia, unii de la alţii chizmindu şi însemnând şi pre scurtu scriind,* ***adecă*** *şi răposatul Gligorie Ureache ce au fost vornic mare cu multă nevoinţă cetind cărţile şi izvoadele, şi ale noastre şi ceale striine, au aflat cap şi începătura moşilor, de unde au izvorât în ţară şi s-au înmulţit şi s-au lăţit.* Ur. *Let.* p. 5, r. 6–11.

Către sfârşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, *adecă* „iată" nu mai apare nici măcar în sistemele extrem de conservatoare care sunt traducerile religioase; chiar şi în versiunile *Psaltirii* (textul care conservă, prin statutul lui, cele mai multe particularităţi arhaice), pasajele cu „prezentative" (care în versiunile latină, greacă şi slavă au *ecce*, respectiv ἰδού şi **єє**) au *ĭată* atât în BB, cât şi în *B. Blaj*. De asemenea, din sistemul de glosare a lui *ecce* şi a formelor contrase cu un demonstrativ în acuzativ lipseşte *adecă* şi este întrebuinţat consecvent *iată* de către Teodor Corbea, în dicţionarul latin-român redactat probabil în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea:

> **ecce, adv. demonstrandi** *iată*;
> **eccam pro ecce illam** *iată ceaea*;
> **eccum, adv. pro ecce eum** *iată el, iată pă dânsul*.

2.2. Faza secundară *adecă* „c'est-à-dire"

Folosirea lui *adecâ* ca adverb explicativ este atestată cu puţin înainte de jumătatea secolului al XVII-lea şi prezintă trăsătura remarcabilă a unei extinderi vertiginoase, în sensul că textele care oferă cele mai timpurii atestări sunt texte în care sensul secundar este extrem de frecvent, depăşind sensibil atestările sensului primar (un astfel de exemplu este *Caz. I*). Folosirea lui *adecă* ca explicativ va căpăta o amploare notabilă în toate textele care cuprind pasaje explicative (cazanii, texte cu caracter lexicografic, texte cu caracter enciclopedic cum sunt cronicile).

Mecanismul tranziţiei de la sensul „iată" la sensul explicativ-apozitiv nu este foarte clar, în sensul că nu corespunde unei asociaţii extrem de fireşti şi de logice. Judecând după următorul exemplu din CV:

> *aşa şi limba, mitĭutelū mădularĭu ĭaste şi foaѕte se laūdă,* ***adecă*** *pūţinelu focū şi căte lūclūre* [sic] *aѕde* CV f. 62^{r}, r. 7–10,

unde *adecă* pare să funcţioneze exact ca în figurile retorice specifice stilului omiletic, deci ca un relator între o idee şi formularea ei cu ajutorul unei imagini metaforice (vezi mai jos, **2.2.2.**), valoarea de marcator de echivalenţă pare a se fi născut în contexte care permit reanalizarea valorii *primare*[4] deictice ca valoare explicativă.

[4] În realitate, pasajul excerptat din CV corespunde versetului 5 din capitolul al III-lea al Epistolei soborniceşti a lui Iacob: ***Ecce****! Quantus ignis, quam magnam silvam incendit!*, fiind deci un pasaj în care sensul lui *adecă* este sensul lui primar în română – nu sensul din limba literară actuală, aşa cum am fi înclinaţi să-l decodăm.

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Cu alte cuvinte, trecerea se va fi făcut de la sensul „Iată [cum..., aşa şi...]” la sensul „altfel spus, adică”. Faptul că între atestările cele mai vechi ale sensului secundar predomină cele în care *adecă* apare în interiorul unui grup nominal, iar cele în care el este relator interpropoziţional sunt sensibil minoritare, este un indiciu în plus că expansiunea sensului secundar a fost vertiginoasă în română, aşa încât *adecă* s-a extins foarte devreme în afara tipului contextual care pare a fi permis tranziţia de la un sens la celălalt.

Foarte relevant pentru răsturnarea care s-a produs în ceea ce priveşte valoarea şi funcţionalitatea lui *adecă* după 1600 este sistemul glosărilor din AC, unde, pe de o parte, sensul „iată” este cu totul necunoscut, iar echivalarea se face cu explicativul *id est* şi, ca o alternativă secundară, cu conclusivul *ergo*:

Adeke’. Id est vel Ergo AC p. 2, r. 8 de jos (intrare adăugată),

iar pe de altă parte *ecce* este tradus prin „prezentativul” specific ariei vestice şi prin cel general şi stabil în dacoromână

Jaka. Ecce AC p. 60, r. 8 şi *Jake’te’l* [= iacătă-l]. *Ecce* p. 60, r. 9;
Jate’. Ecce AC p. 61, r. 1 şi *Itel* [= ite-l]. *Ecce* p. 62, r. 11 de jos.

2.2.1. *Adecă* explicativ în grupul nominal (A ≡ B). Cu această nouă valoare, *adecă* se vede a fi folosit cu o destul de surprinzătoare uşurinţă în toate contextele care cer explicări sau reformulări. El apare, pe de o parte, în interiorul unui grup nominal, pentru a explica un cuvânt sau o sintagmă – uneori şi pentru a specifica sensul unui deictic, vezi mai jos – sau pentru a „traduce” anumite figuri alegorice întrebuinţate în Scriptură sau în omilii.

ca sâ cuprindzâ mulţime de peaşte, ***adecâ*** *suflete ōmeneşti Caz. I,* f. 222^{v}, r. 4;
nu-i tremis numai la oile ceale rătâcite ⁘ casa izrailtenească, ***adecâ*** *la ōameníi cei pâcătoşi ⁘ semenţiѧ creştinească Caz. I,* f. 305^{r}, r. 4;
le-au datь lor doi peani⁘gi, ***adecâ*** *doaâ legi Caz. I,* f. 346^{r}, r. 20.

Deşi specifică textelor bisericeşti, „traducerea” tropilor de substituţie prin folosirea lui *adecă* apare uneori şi în cronici:

de s-au vorovitu într-o sară, ca nişte lupi gata spre vănat ca să îneace oaia cea nezlobivă, ***adecă*** *pre Ştefan vodă* Ur. *Let.*, p. 102, r. 8–10 de jos.

În diverse tipuri de texte se observă cum *adecă* introduce traduceri propriu-zise de cuvinte sau sintagme străine în româneşte:

Nekazanje sylnym, ***adecă*** *certarea celor puternici. Dumnezeu cel direptu, cela ce ceartă nedireptatea şi înalţă direptatea, cu câtă certare pedepseşte pre ceia ce calcă jurământul.* Ur. *Let.*, p. 58, r. 1–5;
Nekazanje, ***adecă*** *învăţătură şi certare celor mari şi putearnici.* Ur. *Let.*;
Ţara Leşască, sau cumu-i zicu pre limba lor Polsca Zemlea, ***adecă*** *ţara câmpului îi zicu, pentru loc tinsu i-au pus nume aşa* Ur. *Let.* p. 65, p. 1–3;
Numile acesta ce zicem noi turcu, ***să înţeleage*** *om ce iaste cu viiaţă sălbatică, iară jidovii ei îi chiamă togarma, iară ei îşi zicu busurmani,* ***adecă*** *tăiaţi împrejur sau buni*

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

credincioşi, că turci să-i cheme nu sufere, că-i de ocară la dânşii acesta nume, că pre limba jidovască ***să înţeleage*** *nemernicu (neamearnicu sau prădătoriu).* Ur. *Let.*, p. 70, r. 7–12 de jos;

acestora le zic agemoglani (sau iamoglani), ***adecă*** *nevinovaţi, coconi.* Ur. *Let.*, p. 74,r. 24–25.

În penultimul exemplu din Gr. Ureche se observă coocurența lui *adecă* cu unul dintre elementele explicative care au precedat alunecarea lui de la valoarea primară „iată" la valoarea cu care avea să se fixeze în română (şi care au şi supraviețuit o vreme, alături de el, în seria cuvintelor şi structurilor apozitive), şi anume structura reflexivă *se înțelege* „înseamnă".

În unele cazuri, *adecă* explicitează un pronume demonstrativ sau nehotărât:

ѧ vreamѧ ***aceaѧ***, ***adecâ*** *ѧ vreamѧ deaca svărşi Hristos ѧvăţâtura Sa Caz. I*, f. 231^{r}, r. 12;

toate aceastea *cneazii, daca le-au supus craii leşeşti suptu ascultarea sa,* ***adecă*** *Mazoviia, Rusia, Prusiia, Litva, au făcut tot un trup, din mădulări multe, tot o țară şi o judecată au* Ur. *Let.*, p. 65, r. 15–18;

Unul *dintr-înşii iaste mai mare, pre carile stă toată credința împăratului,* ***adecă*** *veziriul, iară lui de i se va tămpla a mearge la oaste,* […]*, el pune în locul său namestnic* Ur. *Let.*, p. 75, r 8 de jos.

Acest tip de folosire (intrapropozițional) este foarte frecvent în cronici, ca urmare a necesității de a explica diverse realități istorice; în anumite cazuri, echivalența referențială nu corespunde în mod obligatoriu unei echivalențe sintactice (cum se întâmplă în principiu în cazul unui cuvânt apozitiv), în sensul că termenii relaționați prin *adecă* pot să aparțină unor clase de distribuție diferite:

Acolo i-au dus de le-au împărțit hotară şi ocine şi locuri de sate şi târguri şi i-au nemişit pre toți, ***adecă*** *slugi crăeşti, unde şi până astăzi trăiescu la Maramoroş.* Ur. *Let.*, p. 12, r. 1–3

(unde este explicat verbul *a nemişi* „a face nemeş" prin sintagma *slugi crăeşti*, care însă corespunde formal obiectului verbului, nu verbului însuşi).

Clucer mare, ispravnic pre beciurile domneşti, pre unt şi pre miere şi pre colacii, ***adecă*** *pocloane, ce vin de la oraşă la Născutul lui Hristos* Ur. *Let.*;

atâta s-au fostu supăratu ai lor noştri, până s-au rugatu cu toții lui Ştefan vodă, de au ieşitu de la Pocutiia, însă mai mult de boală ce au avutu, ***adecă*** *podagrie,* Ur. *Let.*, p. 63, r. 6–9 de jos;

Acestu fealiu de oameni ce le zicem noi turci, carii întâi din tălhari şi din oameni puțini atâta s-au lățitu şi s-au înmulțitu, că doao părți de pământ coprindu, ***adecă*** *Asiia şi Africa* Ur. *Let.*, p. 70, r. 20–23.

2.2.2. ***Adecă*** **explicativ interpropoziţional (*p* ≡ *q*).** Pe de altă parte, *adecă* relaționează două structuri prepoziționale, „traducând"-o pe una prin cealată

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Ĭarâ ѧtrarea ѧ cetate ĭaste numai pre trei porți, ce săm'tь aceale trei porți diѧtr-unь [scris cu ꙋтꙁ în loc de тꙋꙁ] *mărgăritarĭu,* ***adecâ*** *cine va creade ѧ Tatâlь şi ѧ Fiĭulь şi ѧ duhul' svăn't', acela va ѧtra ѧtr-aceaѧ cetate Caz. I,* f. 233r, r. 2;

de spune că-i buecirâ şi ţarinele, ***adecâ*** *i să ѧmulți avuțiѧ şi agonisita Caz. I,* f. 275r, r. 18;

Dzise Domnulь Domnului mïeu, ***adecâ*** *Dumnedzău Pârintele Fiĭului Său Caz. I,* f. 294r, r. 3.

Că acmu ѧgâduѧşte şi rabdă răutățile noastre, ***adecâ*** *aştaptâ ѧtoarcere şi pocâinţâ Caz. I,* f. 299r, r. 10.

2.2.3. Extinderea pe care a cunoscut-o sensul explicativ al lui *adecă* în cursul secolului al XVII-lea se reflectă în recurența pe care o are acest cuvânt în TC. Teodor Corbea îl foloseşte pentru a traduce cuvinte cu valoare explicativ-apozitivă, conclusivă sau de întărire:

vero, adv. *aşa, deci, adecă* TC
videlicet, adv. *adevărat, la aiave*; **item**: *adecă*
utpote, adv. *aşa ca, adecă*
utputa, adv. *adecă*
scilicet, adv. *adecă, adevărat*.

Pe lângă folosirea ca heteronim, *adecă* explicativ-apozitiv este extrem de frecvent în TC în interiorul definițiilor pentru alte cuvinte, ca procedeu regulat de clarificare a glosării sau de traducere a unui cuvânt folosit în definiție:

æquidies *când noaptea şi zâoa sânt întocma, adecă tot într-o potrivă*
æramentum, g.n. *un lucru de aramă, adecă sculă*
æreolum, g.n. *a şasea parte a obulusului, adecă a fârtariului de ban, şase sfărâmitureale, ştiuculeațe*
Æsopus, g.m. *o vorbă izvoditori* **Phryx philosophus** *au fost, adecă frighieneşti multe basne scornitori, cu spatele ghibos şi cu capul strâmb înțelept*
æstimabilis,-e *biciuluitori,-re, adecă vreadnic spre biciuluire*
alcaicus,-a-um *alțienean,-că, adecă care vine de la acel poetic, Alțeus*
altero,-as *schimbu, altescu, adecă altu-l facu*
analytica, g.n.pl. *darea argumenturilor, adecă a întăriciunilor*
asarotum, g.n. *înfrâmşețat padiment (adecă boltitură pă jos)*
auguraculum, g.n. *loc de prorocire, adecă de vrăjire de lucruri viitoare, de gâcit loc*.

O folosire destul de neobişnuită apare în TC în cazuri ca:

expugnatus,-a-um *luat,-ă, adecă cu războiul*
expugno,-as *iau, batu, (adecă cu războiul)*
tendo,-is, tetendi *întinzu; iarăş: mă silescu, mă sfărâmu spre ceva, tragu în sus, întinzu, adecă, arcul şi şatra, cortul*.

În astfel de situații, *adecă* este un explicativ nonapozitiv, în sensul că nu relaționează elemente echivalente, ci introduce o precizare prin completare.

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

În mod izolat, Teodor Corbea îl foloseşte pe *adecă* într-un pasaj în care valoarea lui pare a se găsi la limita dintre explicativ şi tipul autoindicativ recurent în documente (vezi **2.1.2.1.1.**):

Argentina, g.f. et Argentoratum *tare oraş al Ţărei Nemţeşti lângă apa Rhenus, în ţânutul Alsaţiei. Acolo ca acela înalt turn iaste şi biserecă înfrâmşeţată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăş acolo o academie vestită, în care de demult mulţi înţelepţi oameni s-au învăţat, unde şi eu, care această carte am scris (**adecă** Albertus Molnaru) trei ani şi jumătate am lăcuit în vreamea copilăriei*.

Recursul la *adecă* în orice text care introduce termeni sau noţiuni fără tradiţie în limba şi în scrisul vechi românesc începe să fie din ce în ce mai intens pe măsură ce înaintăm în timp, *adecă* părând să aibă, încă din prima parte a secolului al XVIII-lea, tendinţa de a câştiga locul dintâi în seria cuvintelor cu această valoare. Sunt definitorii pentru folosirea lui *adecă* în explicarea neologismelor textele lui Dimitrie Cantemir:

*Astronomii, **adecă** a stealelor cunoscători – prealuminate, cinstite, iubitul mieu frate – întru toate câte întru a ceriului trup steale să poartă, doaă numai neclătitoare şi nemutătoare a fi arată* CD, f. II^{r};

*Eni prăveaşte toate ţircumstanţiile, **adecă** împregiurstările meale: târgurile ceale norodoasă, cetăţile ceale vârtoasă,* [...] CD, f. 17^{v}.

Cantemir recurge la *adecă* şi pentru a traduce cuvinte sau sintagme străine, aşa cum procedează şi cronicarii:

Dară adevărat că a tot omul a şti şi aceasta a cunoaşte să cade, căci prieteşugul tău unor tălhari să asamănă, carii lătineaşte filetes latrones *să chiamă, **adecă** tălharii carii în chip de priiatini pre călătorie drumăţului să arată* CD, f. 19^{r};

*Precum un schith, **adecă** tătar (însă macar că tătar era, dară frumos) au cătră Alexandru Marele grăit* CD, f. 70^{r}.

Cantemir îl foloseşte totuşi pe *adecă* şi în alt tip de explicaţii decât cele terminologice, în contexte care continuă tradiţia textelor omiletice din secolul precedent:

*Spre a păcatului dezlegare noul Adam, **adecă** Hristos, a veni au trebuit. Eu dzic că tu Sinta Scriptură n-ai citit. Au nu Evangheliia dzice că: „Dumnădzău părintele atâta au iubit lumea (pre mine **adecă**), cât şi pre fiiul său unul născut mi l-au dat“?* CD, f. 4^{v}–5^{r};

*Pentru căce pre om, partea lui cea mai rea, **adecă** carnea, cătră ceale pemintesti şi cătră păcate îl trage, şi războindu-să cu războiul cel dinlontru, **adecă** cu duhul cel sămăluitoriu, precum şi cei suppuşi obiciuiţi sint asupra stăpânilor săi vecleniri şi rocoşeniri a face* CD, f. 102^{v}–103^{r}.

Tot în continuitate cu scrisul bisericesc se situează folosirea lui *adecă* ca relator interpropoziţional, în procedeul prezentării unor teme creştine prin anumite figuri retorice, pe de o parte, şi în explicarea unor precepte, pe de altă parte:

*Aşeadară, între doi fraţi dragostea, ca între doaă steale chentrul, nemutată, prea întemeiată să mijlociadză; **adecă**, între doaă inimi a doi fraţi, nesmintită şi nebetejită să*

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

aşadză; şi aşea, din doaă inimi o adevărată dragoste izvoreaşte, carea ca al triilea frate a fi să socoteaşte CD, f. III[r];

A păcatului grozăvie sau stricăciune la alții iaste de căutat, ***adică*** *dela alții pildă să iai* CD 112[v];

Însă iarăşi tu, pre alții vădzind, ***adecă*** *precum sint împărații, domnii şi alalți, carii cu bogățiia şi cu a lumii slavă, multe şi ce li-i voia fac, de aceasta nu te mâhni, nici te întrista, precum Prorocul te învață* CD, f. 46[v].

Adecă are o frecvență extrem de ridicată la Miron Costin, atât în *Letopiseț*, cât şi în *De neamul moldovenilor*, fiind fără nici o excepție explicativ pentru termeni specifici de civilizație (realități din împărăția otomană sau din țările apusene), sintagme străine, citate în limbi străine, nume geografice sau etnice etc. Îl întâlnim ca explicativ al neologismelor de origine latină şi greacă:

Istoricii, ***adecă*** *scriitorii de cursul anilor acestor părți, carii pomenesc de descălecatul cel dentăi a țărăi noastre şi Țărăi Munteneşti* Cost. *Let.*, p. 41, r. 8 [f. 157[v]];

au stătut între hanul şi între Zamoyschii tractate, ***adecă*** *legături de pace, dând şi hanul zălog la leşi şi leşii la hanul* Cost. *Let.*, p. 45, r. 17–19, [f. 161[r]];

Şi au orânduit cu oştile pre un gheneral al său, ***adecă*** *hatman,* ***anume*** *Başte Giurgi* Cost. *Let.*, p. 49, r. 2–3 [f. 164[r]–164[v]];

au trimis împăratul nemțăsc daruri lui Mihai vodă şi l-au făcut prințipe, ***adecă*** *din domnii împărăției unul* Cost. *Let.* p. 49, r. 2 de jos –p. 50, r. 1 [f. 165[r]];

Avândŭ aceala crai Vladislav şi praxis, ***adecă*** *ştiință, ce sântŭ turcii, cu războiul de la Hotin cu sultan Osmanŭ* Cost. *Let.*, p. 125, r. 9–10 de jos [f. 241[v]].

– al slavonismelor/pentru slavonismele cu veche tradiție în română:

Predoslovie, ***adecă*** *cuvântare dintăi de descălecatul țărâi cel dintăi şi a neamului moldovenescŭ. Către cititoriŭ* Cost. NM, p. 241, r. 1–4 [f. 3[r]];

s-au strâns toți boierii Ardealului şi au ales să le hie cneadz, ***adecă*** *domn, pre Andreieş Bator* Cost. *Let.*, p. 48, r. 6–8 de jos [f. 164[r]].

– al turcismelor

după răzsipa de la Ojogeni oştilor lui Vasilie vodă, face Matei vodă ardzehal, ***adecă*** *răvaş de jalobă, la singur împăratul* Cost. *Let.*, p. 118, r. 8–10 [f. 233[v]].

Unele echivalări prin *adecă* sunt ceea ce s-ar putea numi false etimologii, cum este cazul etnonimului *cozac* (= *cazac*):

fiind oameni sprinteni şi sălbateci, li-au dzis cozac, ***adecă*** *capră sălbatecă, sau că îmblând ei la câmpi după capre sălbatece şi în luncile Niprului, le-au venit acest nume de atuncea, de le-au dzis cozac,* ***adecă*** *căpraş* Cost. *Let.*, p. 124, r. 12–15 [f. 240[r]].

Mai puțin specifică pentru textele cu caracter ştiințific este folosirea lui *adecă* în precizări sau (la fel ca în TC, vezi mai sus) completări în afara relației de echivalență:

iară cele ce să lucreadză în casa altuia de-amănuntul, ***adecă*** *lucruri de casă, n-au scris* Cost. *Let.*;

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

Iară Zamoyschii singur cu pedestrimea şi cu armata, ***adecă*** *cu puşcile, au ţinut mijlocul şi derept împrotiva pedestrimei lui Mihai vodă au stătut cu oastea* Cost. *Let.*, p. 53, r. 8–10 [f. 168^{r}].

Miron Costin introduce uneori prin *adecă* traducerea unor pasaje în alte limbi:

Precum dzice Svinta Scriptura: **ѝ ѣ єст ни єдина власт тъкмо wт Бога,** ***adecă*** *„Nu-i nice o puteare, fără dela Dumnedzău dată”* Cost. *Let.*, p. 72, r. 16–17 [f. 186^{v}].

Şi la stolnicul Cantacuzino *adecă* este extrem de frecvent şi exclusiv cu sens explicativ (sensul primar nu este atestat niciodată):

Căč [ч ss.] *cu ōstenealele loī̄ au* [ϑ ss.] *folosit' vïaţa de ōbşte* [в ss.] ***(adecă*** *traĭuĪ tuturōr̄****)*** Cant. *Ist.*, f. 2^{r}, r. 6–7 de jos;

basne de ceale ce făcea şi scoīn̄ïïa poeticïĭ e҂nici, ѧ vreamea Elinilōr̄, pentru ōr̄buĪ norod [ѧ ss.] ***(adecă*** *idolōlatri)* Cant. *Ist.*, f. 5^{v}, r. 3 de jos – f. 6^{r}, r. 1.

Forma predominantă în Cant. *Ist.* este însă cea cu amplificare expresivă, *adecă****te*** (vezi mai jos).

După cum se poate vedea din situaţiile descrise până acum, folosirea lui *adecă* în toate tipurile de contexte care cer explicaţii, precizări, traduceri sau reformulări este, în ciuda apariţiei lui mai târzii în seria mijloacelor lingvistice de acest tip, foarte bine închegată; *adecă* se arată a fi câştigat destul de rapid poziţia sintagmei gramaticalizate *ce se zice*, cu care este pefect echivalent ca grad de frecvenţă în texte şi grad de difuziune geografică. Folosirea lui nu se mai modifică pe măsura trecerii timpului, între sursele care atestă începuturile intrării lui în seria explicativ-apozitivă şi sursele mai târzii neexistând nici o deosebire. Principalele relaţii pe care le marchează – sinonimie, echivalenţă între sintagme, traducere şi explicitare a unui demonstrativ – se văd şi în *Condica* lui Gheorgachi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea:

dându Domnul cu mâna lui semnu să poarte topuz, ***adecă*** *buzdugan Cond. Gh.*;

*„Logofătul de taină”, (****adecă****) cămăraşul de izvoade, carele în vechile vremi au avutu şi odae osăbită în curte, de să numiia cămară de taină Cond. Gh.*;

*sculându-se Domnul din scaon cu toată parataxis, (****adecă****) orânduiala boerimii sale, cei ce au semnile lor, carii* ***să chiamă*** *şi zapcii, merge la bisearică* [...] *Cond. Gh.* (exemplu care ilustrează coocurenţa lui *adecă* cu elementele mai vechi ale seriei explicativ-apozitive, în cazul de faţă *să chiamă*);

şi până acum, cu cuviinţă am găsit a scrie şi acestu lucru, care n-au fostu obicnuitu, nici s-au întâmplat la vreo domnie a vremilor trecute ***adecă*** *un părinte Domnu să aşaze pe un fiiu al său în scaonul părintescu a domnii.*

3. Relaţia dintre *adecă* şi elementele primare cu valoare explicativ-apozitivă în textele vechi româneşti

După cum am spus deja, apariţia lui *adecă* în seria cuvintelor explicativ-apozitive şi extinderea spectaculoasă a folosirii sale cu această nouă valoare a coincis

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

cu păstrarea sintagmelor explicativ-apozitive primare (singurul *cuvânt* explicativ-apozitiv anterior lui *adecă* este *săva*, relativ izolat însă încă din secolul al XVI-lea şi care nu mai apare cu această valoare după 1600), practic pe toată durata dacoromânei vechi. Raportul de frecvenţă dintre *adecă* şi sintagmele de tipul *ce se* (*d*)*zice* diferă de la un text la altul; cel puţin într-o primă etapă, regresul acestora din urmă în favoarea lui *adecă* nu este foarte linear. De exemplu, în *Letopiseţul* lui Grigore Ureche, unde *adecă* este bine atestat (vezi **2.2.1.**), *ce se dzice* apozitiv nu se întâlneşte niciodată. În schimb, la Miron Costin (deci cu cel puţin o jumătate de secol mai târziu, judecând cel puţin după decalajul dintre copii) *ce se dzice* are o viabilitate remarcabilă şi poate fi considerat într-un raport echilibrat cu *adecă*:

Ave un ţigan calo[5]*, **ce să dzice** pierdzătoriŭ de oameni, ţigan gros şi mare de trup* Cost. *Let.*, p. 61, r. 8–9 [f. 175^{v}];

Spre deosebire de *adecă*, sintagma apozitivă curentă încă din secolul al XVI-lea are o strucutră confundabilă cu (şi de multe ori analizabilă ca) o relativă atributivă (vezi şi Zamfir 2014, p. 56); statutul de sintagmă gramaticalizată (echivalentă ca sens şi funcţie cu *adecă* apozitiv) al lui *ce să dzice* este însă de cele mai multe ori verificabil graţie unor particularităţi de distribuţie. De exemplu, chiar şi atunci când este separat printr-o intercalare de numele pe care îl explică, funcţia lui de locuţiune apozitivă reiese din faptul că inserţia respectivă ar fi inadmisibilă într-o succesiune normală nume + relativă atributivă:

*Şi au fârşitŭ mănăstirea mare în dricul oraşului Ieşilor întâi, **ce să dzice** Sfânta Mariia şi apoi mănăstirea anume Hangul, în munţi, den pajişte şi Dragomirna au fârşit iară el* Cost. *Let.*, p. 94, r. 19–21 [f. 209^{r}];

*Mănăstirea în oraş aicea, **ce să dzice** Svinta Mariia şi Hangul la munte şi Dragomirna lângă Suceavă au fârşit şi au urdzit şi Bârnova pre numele său* Cost. *Let.*, p. 103, r. 10–12 de jos [f. 217^{v}].

O altă probă a gramaticalizări lui *ce să dzice* este corelarea lui cu un nume faţă de care nu satisface condiţiile de acord în subordonata relativă, în sensul că verbul din secvenţa explicativă *ce să dzice* este invariabil sub raportul tuturor categoriilor morfologice (nu numai de acord – persoană şi număr –, ci şi de timp şi mod):

*Şi într-aceşti ani au zidit Vasilie vodă şi lăudate mănăstiri şi aice în oraşul Ieşilor, întâi supt numele a trei sfinţi învăţători a besericii, **ce să dzice** Trieh Svetitelei, mai pe urmă mănăstirea, a doa mănăstire, a Golăi* Cost. *Let.*, p. 119, r. 12–15 de jos [f. 235^{r}].

[5] Variantă fonetică neadaptată a cuvântului *călău*, a cărei prezenţă în textul lui Miron Costin este o indicaţie că termenul era necunoscut la vremea respectivă, cel puţin în Moldova, de unde şi necesitatea traducerii lui în contextul în care este folosit. *Ce să dzice* funcţionează în acest pasaj în acelaşi mod în care funcţionează *adecă*, în numeroasele exemple pe care le-am comentat, ca un relator între un cuvânt străin/neobişnuit şi traducerea lui.

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

4. Supraviețuirea sensului primar al lui *adecă* în graiurile dacoromâne actuale

În ciuda reducerii spectaculoase a folosirii lui deictice, într-un ritm care sugerează dispariția destul de timpurie din seria așa-numitelor „prezentative”, *adecă* a supraviețuit totuşi, în mod izolat, cu sensul primar „iată”.

Distribuția dialectală actuală a puținelor atestări ale sensului primar al lui *adecă* intră într-o oarecare contradicție cu distribuția dialectală arhaică a „prezentativelor”, așa cum reiese din absența totală a lui *adecă* din ES şi din poziția precară pe care o are în NTB, în raport cu cvasigeneralul *ĭaca* (vezi mai sus, **2.1.2.2.**).

În secolul al XIX-lea, *adecă* „iată” este atestat numai în Transilvania:

> *Băiatul ascultă, sămănă oasele* […] *şi porni.* ***Adecă*** *din oase se făcură tot oi* Reteganul *Pov. ard.* (*apud* Marin 2013).

Iar în secolul XX, *adecă* „iată” este atestat numai în Năsăud şi în graiurile de tip crişean din Ungaria:

> *Mă-sa s-o pus în fereastă* […] *şi l-o pândit.* ***Adecă*** *băietu s-o pus pe prispă* (ALRT, p. 101);
>
> *amu deşchig televizeul,* ***adecă*** *din Budapesta băsădea sârbeşte* (TDUng.; ambele exemple *apud* Marin 2013).

5. Aspectele fonetice ale istoriei lui *adecă* în dialectul dacoromân

5.1. Problema închiderii din silaba medială. Cea mai notabilă trăsătură istorică a lui *adecă* este păstrarea îndelungată a lui *e* medial (aton, în condițiile unei accentuări proparoxitone). Rezistența îndelungată a variantei fără închidere, aparent asociabilă cu alte fenomene similare (cum sunt cele din *tr**e**meate, b**e**sear**e**că* şi, în general, închiderea foarte fluctuantă din reflexele formelor derivate cu sufixele latine *-ĭcus*/*-ĭca* şi *-ĕx, -ĭcem*: *sălbat**e**c, dumin**e**că, şoar**e**ce*) este o trăsătură care individualizează acest cuvânt. Fluctuațiile (uneori extrem de intense) prezente, în majoritatea textelor, de la cele mai vechi atestări, în toate cazurile de închidere „literară” (tipurile *inemă*/*inimă*, *besearecă*/*besearică* etc., *duminecă*/*duminică*, *purece*/*purice* ș.a.) nu afectează decât accidental adverbul *adecă*, în care *e* este aproape regulat chiar şi în documente, unde abundă două tipuri de fenomene:

– inadvertențe grafice (notări aleatorii ale lui **и** în loc de **ѥ**)

– închideri reale, corespunzătoare închiderilor dialectale de tip *v**i**nit*, *oam**i**ni*.

Această stabilitate neobişnuită a fonetismului cu *e*, redat prin grafia **адекъ**, concordă cu atestarea lui *e* în silaba medială în sursele dialectale până în secolul XX şi chiar mai târziu, cel puțin în arii izolate (cf. Marin–Mărgărit 2005, p. XCIV).

La fel ca celelalte cuvinte în care s-a produs ceea ce am numit „închidere literară”, fluctuațiile între forma primară cu vocală semideschisă şi cea care a sfârşit prin a se fixa ca literară sunt prezente în faza dacoromânei vechi; deosebirea dintre *adecă*, pe de o parte, şi celelalte cazuri de „închidere literară” constă în faptul că varianta *ad**i**că* nu apare în sursele anterioare anului 1600, iar în sursele din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea are în raport cu forma primară o poziție mult mai izolată

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

decât cea pe care o au variante ca *trem**i**ând*/*tr**i**meţând*/*tr**i**mi**i**ând*, *b**i**searecă*/*besear**i**că*/*b**i**sear**i**că* etc. în raport cu formele etimologice.

Deşi destul de des întâlnită în documente, forma *adică* este minoritară în raport cu *adecă* chiar şi în acest tip de surse (în textele literare, poziţia formei primare este mult mai puternică; la cronicarii moldoveni, de exemplu – vezi pasajele transcrise sub **2.2.3.** –, *ad**i**că* nu apare niciodată):

Adi̲că *eu, Vladul ot Ioneşti, împreună cu feciorii mei, anume: Neculai, Stanciul i Vişani* […]*, scriem şi mărturisim cu acesta al nostru zapis* DRH B XXXIX/44, p. 45, r. 1–3;

Adi̲că *eu, Pricopie, ficiorul lui Vasilie Bantăş, nepotul Vărvarii, scriu şe mărturisăscu cu cest zapis al meu* [...] DRH A XXVIII/49, p. 47, r. 1–2 – document cu multe grafii aberante, mai ales ѥ în loc de и (şi invers) şi ѻ în loc de ѳ (şi invers);

Adi̲că *noi, Costantin Bantăş, şi Pănteleiu de Hărliceşti şi Alexa dea acolo, dăm ştire cu ciastă scrisoare a noastră* [...] DRH A XXVIII/71, p. 66, r. 1–2.

Forma net predominantă este însă chiar şi în Moldova *ad**e**că*; uneori scris chiar cu ѣ în loc de ѥ:

*Ad**ea**că eu, popa Grihca, şi cu priute*(a)*sa, Irina Anghelina, cumu s-au sculat de bonăvoia sa ...* DRH A XXVIII/67, p. 63, r. 1–2.

În general, formele cu închidere apar în copii (mult) mai târzii decât documentele originale pe care le reproduc:

Adi̲că *eu, maica Anghelina, stareţa de la Râncăciov, scris-am zapisul mieu* DRH B XXXIX/49 (copie nedatată), p. 49, r. 1;

Adi̲că *eu, Lupul Tăutul, şi fimeia me, Iliana, fata Udochii Anghiloae, nepoata Mariicăi, scriem şi mărturisim cu acest zapis al nostru* DRH A XXVIII/37, p. 30, r. 1–2 (copie din 1830);

Adi̲că *eu, Toader, ficiorul lui Vasâlie, nepotul Marcii, şi cu fămăia mea, Onopiiam* [sic; marcat de editori ca greşeală în copie], *scriem şi mărturisim cu acest zapis al nostru* [...] DRH A XXVIII/61, p. 57, r. 2–3.

Printre remarcabil de numeroasele atestări ale cuvântului de care ne ocupăm în dicţionarul lui Teodor Corbea (vezi mai sus, **2.2.3.**), am întânit o singură formă cu *i* în poziţie medială:

Atropos, g.f. *nepurcegătoare,* ***adică*** *una dintru 3 parche, carele fieştecăruia de la Dumnezău svârşită viiaţă croiescu, (jerebiia) tortul îl taie.*

Păstrarea aproape regulată a lui *e* medial la Teodor Corbea este cu atât mai notabilă, cu cât coexistă cu cazuri de închidere dialectală:

bibliotaphi, g.m.pl. *coşcigători de cărţi,* ***adecă oamini*** *ca aceiia, carii, când pot căpăta oarecare cărţi bune, la* ***nimini*** *nu le părtăşescu, fără numai şie în tainăş cetesc.*

La fel de izolat este fenomenul închiderii din *adecă* la D. Cantemir (vezi exemplele cu formele primare majoritare sub **2.2.3.**):

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

A păcatului grozăvie sau stricăciune la alții iaste de căutat, ***adică*** *dela alții pildă să iai* CD, f. 112^{v}.

5.2. Problema adjoncţiunii secvenţei fonetice finale *-te*. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, este atestată în Muntenia, în manuscrisul cronicii stolnicului Constantin Cantacuzino copiat de Costea Dascălul din Șcheii Braşovului, amplificarea expresivă a lui *adecă* prin *-te*, particulă apărută după toate aparențele în evoluția fonetică normală a nehotărâtelor de alegere liberă compuse cu *-şi-* urmat de *-ce* (*fieşice > fieşce > fieş**te***, cu grupul *şĉ > şt* în virtutea tendinței majoritare[6] în română, în care se repetă trecerea obligatorie *sce > şte – piscem > peaşte*, *pascĭt > paşte* – din cuvintele moştenite). Este cel mai rezonabil să se presupună că formele recurente atestate în copia lui Costea Dascălul reprezintă o inovație muntenească apărută în a doua umătate a secolului al XVII-lea:

pricinile pentru ce sănt [т ss.] *date aceale hrisoave,* ***adecă<u>te</u>*** *au* [ѳ ss.] *sănt* [т ss.] *pentru că au* [ѳ ss.] *dăruit* [т ss.] *domniĭ, destoĭnicilōr şi buniloṙ slugi ōcine, sau aĭ* [тss.] *ceva* Cant. *Ist.*, f. 4^{v}, r. 5–7 de jos;

şi foaīte pe scurt [т ss.] *zic', şi fără cap' povestesc', şi numaĭ de ūn lucru vorbescu,* ***adecă<u>te</u>*** *au de acela cuĭ să dă, au* [ѳ ss.] *de ceĪ ce dă* Cant. *Ist.*, f. 5^{r}, r. 4–6;

ūnde [ѧ ss.] *să ѧpreună apa Saveĭ cu Dunărea,* ***adecă<u>te</u>*** *de la BeligraduĪ tuīcesc' şi ѧ susō cevaş'* Cant. *Ist.*, f. 8^{v}, r. 1 de jos – f. 9^{r}, r. 2;

Care şi pănă astăzī ѧtr-acea monetă (***adecă<u>te</u>*** *ѧtr-acei bani) să veade, vrănd* [ѧ ss.] *ѧ tot' chipuĪacela să lasă pomenire* Cant. *Ist.*, p. 15^{r}, r. 5–7 de jos.

Judecând după faptul că formele în *-te* sunt majoritare la stolnicul Constantin Cantacuzino, ele trebuie considerate o puternică trăsătură dialectală a graiurilor munteneşti în perioada respectivă; s-ar putea ca absența lor dintr-un text muntenesc aproximativ contemporan – în care *adecă* are un grad extrem de ridicat de recurență – cum este TC să indice caracterul expresiv al acestei amplificări fonetice şi specializarea variantei amplificate pentru stilul narativ. Pe de altă parte, absența lor din textele datorate celorlalți cronicari munteni pare să fie în legătură cu expansiunea pe care a cunoscut-o în Muntenia celălalt element apozitiv – intrat în seria elementelor de acest tip cam în aceeaşi vreme cu *adecă* – şi anume (*care*/*ce*) *va să zică* (vezi Zamfir 2014, p. 58–59).

5.3. Problema accentuării. Problema modului în care va fi fost accentuat *adecă* în dacoromâna veche este destul de complicată; fiind vorba de un cuvânt cu inițială *vocalică*, textele chirilice – în măsura în care notează[7] în mod regulat şi (re-

[6] Grupul *şĉ* a fost tolerat în româna veche în flexiunea cuvintelor nemoştenite cu *şc* înainte de vocală nepalatală (*muşcă – să muşce*, *puşcă – puşci*), dar a sfârşit prin a se adapta, în limba literară şi în cele mai multe graiuri, la tipurile flexionare moştenite (*muscă – muşte*, *cresc – creşti*).

[7] De exemplu, PH este un manuscris în care accentul nu este marcat niciodată; *adecă* este scris însă cu slova inițială *a* precedată de un semn ca spiritul lin din greacă: ᾽ѧдєкъ PH, f. 21^{v}, r. 11; 32^{v},

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

lativ) riguros accentul – au în această privinţă ambiguitatea de principiu rezultată din deprinderea de a marca iniţialele vocalice printr-un semn compozit, ca un accent precedat de spirit lin (ѓ). Dincolo de rezultatele (în mare parte contradictorii, ca urmare a variaţiei deprinderilor grafice de la un text la altul) pe care le poate da o analiză grafică detaliată, este totuşi rezonabil de presupus că accentul iniţial va fi fost pe prima silabă, din două motive:

– cel puţin în sensul lui originar, cuvântul *adecă* este indiscutabil accentuat în frază şi, în virtutea acestei caracteristici, silaba medială accentuată ar fi trebuit să aibă *ea* (chirilic ѣ), nu *e*, înainte de *ă*;

– închiderea lui *e* medial la *i* se produce în cvasitotalitatea cazurilor în poziţie atonă; puţinele cazuri de închidere sub accent (cum este *trimis* < *tremes*) sunt probabil rezultatul generalizării vocalismului la care se ajunsese în poziţie atonă (*trimitea* < *tremetea* etc.).

Aceste date sugerează că forma iniţială *adecă* a fost într-adevăr proparoxitonă, aşa cum se consideră în mod obişnuit. O deplasare certă a accentului se va fi produs în formele amplificate cu *-te*. Problema răspândirii şi a fixării în normă a variantei paroxitone rămâne de abordat într-o cercetare viitoare.

SURSE. ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

AC = *Dictionarium Valachico-Latinum* (*Anonymus Caransebesiensis*), cca 1650; am folosit fotocopiile şi indicii ediţiei *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

B. Blaj = *Biblїa adecă dumnezeasca scriptură a legiĭ vechi şi a ceiĭ noaō* […] *acum ѧ tâĭ s-au tѵpărit rōmâneaşte* […] ѧ B*laj la Mitropolíe Anul de la naşterea luĭ H‹risto›s 1795.*

BB = *Biblїa adecâ dumnezeĭasca scriptură ale cei vechi şi ale cei noaō leage* [...] *Tipăritu-s-au ѧ tâĭu ѧ scaunul Mitropolíeĭ Bucureştilor* [...] *la anul de la facerea lumiĭ 7197, ĭară de la spăseniя lumiĭ 1688 ѧ luna luĭ noem'vri ѧ 10 zile*.

C. Ap. = Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române, IV. *Lucrul apostolesc. Apostolul* tipărit de Diaconul Coresi în Braşov la anul 1563, Bucureşti, Tiparul „Cultura Naţională”, 1930.

Cant. *Ist.* = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriя Ţărїi Rumъneşti, ѧtru care să cuprinde numele ei ceĪdintăi şi cine au* [8 ss.] *fost* [grupul ст ss.] *lăcuitoriī eĭ atunci* […], ms. rom. 3443 BAR.

Caz. I = *Cazania* de la Iaşi (1643); am folosit ediţia Varlaam, *Cazania*, 1643. Ediţie J. Byck [Bucureşti, 1943].

r. 7–8; 45^{v}, r. 7 etc. – sau, uneori, cu а҃: а҃дєкъ PH, f. 33^{r}, r. 10; 41^{v}, r. 9 de jos; 45^{r}, r. 7 etc. (În scrierea chirilică de mână, se întâmplă ca aceste două diacritice să se confunde uneori.) Există însă cazuri în care aceste diacritice lipsesc, iar *adecă* este scris pur şi simplu адєкъ PH, p. 40^{r}, r. 4 de jos. Predominante sunt cazurile în care se foloseşte spiritul lin; asocierea acestuia cu accentul apare excepţional, atunci când *adecă* este la iniţială de enunţ, cum se întâmplă în versetul 1 al psalmului CXXXII (unde ѧ iniţial este scris cu cerneală roşie): ***Adecă*** *acmū ce e binre, sau ce e flumōs,* [sic] *nūmai se vie ca fraţi depreūnră* f. 114^{r}, r. 7–9 de jos. Acelaşi semn compozit, deşi mai puţin clar, pare să marcheze iniţiala psalmului CXXXIII: ***Adecă*** *acmu bl‹ago›s‹lo›viţi D‹o›m‹nu›lu toţi şerb‹i› lu Dūmned* зъ [silaba *Du* adăugată deasupra rândului] f. 114^{v}, r. 1–2.

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

CD = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea sau Giudeţul sufletului cu trupul*. Text stabilit, traducerea versiunii greceşti, comentarii şi glosar de Virgil Cândea, Bucureşti, Editura Minerva, 1990.

CDED = A de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I. *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfort A/M–Berlin–Bucarest, Ludolphe St. Goar–A. Asher–Socec, 1870; vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort–Berlin–Bucureşti, Ludolphe St. Goar–S. Calvary–Sotschek, 1879.

CDER = Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă, de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2001.

Cod. I. = *Codicele de la Ieud* (cca 1630), ms. 5032 BAR.

Cond. Gh. = *Condica lui Gheorgachi (1762)* – text examinat pe baza versiunii electronice aflate în baza de date a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti" din Bucureşti.

Cost. *Let.* = Miron Costin, *Letopiseţulŭ Ţărâi Moldovei de la Aaron Vodă încoace*, în Costin 1958.

Cost. NM = Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, în Costin 1958.

Costin 1958 = Miron Costin, *Opere*. Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1958.

CP = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română* (1577); am folosit fotocopia din ediţia Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu psaltirile coresiene din 1570 şi 1589*. Text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1976.

CT = Diaconul Coresi, *Tetraevanghelul*, Braşov 1560–1561; am utilizat fotocopiile din ediţia Florica Dimitrescu, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1963.

CV = *Codicele Voroneţean*; am folosit fotocopia din ediţia *Codicele Voroneţean*. Ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

DELR = *Dicţionarul etimologic al limbii române (DELR)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

DRH A XX = *Documenta Romaniæ Historica*, A. *Moldova*, vol. XX *(1629–-1631)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

DRH A XXVII = *Documenta Romaniæ Historica*, A. *Moldova*, vol. XXVII *(1643–1644)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

DRH A XXVIII = *Documenta Romaniæ Historica*, A. *Moldova*, vol. XXVII *(1645–1646)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006.

DRH B XXXIX = *Documenta Romaniæ Historica*, B. *Ţara Românească*, vol. XXIX *(1654)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2010.

ES = *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu (1551–1553); fotocopie precedată de Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1971.

HEM = B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, I. Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

Marin 2013 = Maria Marin, *Morfosintaxa graiurilor dacoromâne în secolele XIX–XX*, în *Tratat de istoria limbii române*, vol. III (sub tipar).

Marin–Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.

Miklosich = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1862–1865.

NTB = *Noulъ Testamentъ sau ѧпăcarea, au leagea noaō a lui I*‹su›*s H*‹risto›*s domnului nostru.* […] *Tvpăritu-s-au… ѧ Ardealъ ѧ cetatea Belgradului*, 1648.

PEW = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinischen Element mit Berücksichtigung aller romaniscghen Sprachen*, Heidelberg, K. Winter, 1905.

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

PH = *Psaltirea Hurmuzachi*; am folosit fotocopia din ediția *Psaltirea Hurmuzachi*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic şi ediție de Ion Gheție şi Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
PO = *Palia* de la Orăştie (1581–1582); am folosit fotocopia din ediția *Palia de la Orăştie. 1581–1582*. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1968.
PS = *Psaltirea Scheiană (1482).* Mss. 449 BAR. Publicată de Prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române, tomul I. *Textul în facsimile şi transcriere cu variantele din Coresi (1577)*. Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti, 1889.
RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, I, 1956 şi urm.
SDLR = Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești. Etimologii, înțelesuri, exemple, citații, arhaisme, neologisme, provincialisme*. Ediție anastatică îngrijită şi prefațată de I. Oprişan, Bucureşti, Editura Saeculum I. O., 2013.
TC = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note şi text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I–III, Bucureşti, 1903–1925; 3., überarbeiteetund ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, vol. I–III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000, 2003, 2005.
Ur. *Let.* = Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1987.
Zafiu 2014 = Rodica Zafiu, *Presentative Markers in Old Romanian: Divergent Changes in the Syntactic and Pragmatic uses of **adică** and **iată***, în *Diachronic Variation in Romanian*. Edited by Gabriela Pană-Dindelegan, Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Irina Nicula, Alexandru Nicolae and Louise Esher, Cambridge Scholar Publishing (sub tipar), p. 425–453.
Zamfir 2014 = Dana-Mihaela Zamfir, *Locul sintagmelor explicative **va să zică**/**do me thënë** în seria concordanțelor româno-albaneze în gramaticalizarea verbului „a vrea"*, în *Identitate, cultură şi politică în sud-estul Europei. Două colocvii româno-bulgare*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2014, p. 49–69.
Zamfir–Dinică 2008 = Dana-Mihaela Zamfir, Andreea Dinică, *Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verbe* «vouloir» *en vieux daco-roumain : les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives* **(*să*) *veri* (*că*)** «ou; soit; soit même; bien que», ***săva*(*i*) (*că*)** «idem». Comunicare la Colocviul Internațional *Grammaticalization and Pragmaticalization in Romanian*, organizat de Facultatea de Litere şi Centrul de Lingvistică Teoretică şi Aplicată din Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, 3−4 octombrie 2008; sub tipar în RRL, LX, 2015, nr. 1.

THE ADVERB *ADICĂ* DURING THE HISTORY OF ROMANIAN. SEMANTIC CHANGES AND SYNONYMIC RELATIONS. PHONETIC ALTERATIONS AND EXPRESSIVE EXTENSIONS (*Abstract*)

The purport of our research has been a double one: to establish the passage from the original meaning of *adică* (today an exclusively appositive word, „that is") – such as it may be most surely established by the evidence of the most ancient texts, in which *adecă* invariably means „behold" – to its later meaning, whose spectacular expansion has led not only to the gradual deletion of the former sense of this word, but also to the prominent position it has soon enough won among other appositive words and expressions. On the other hand, we have endeavoured to follow the traces of its phonetic alteration (consisting in the passage from *e* to *i* in the second syllable, similar with that produced in other words only by its result, but not by its rhythm of expansion in old Daco-Romanian), which has been notably slower than the semantic one. Finally, we have identified the beginning of the

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)

lengthened variants in *-te*, an innovation never extended – notwithstanding its proliferation in some literary Walachian texts, during the 18th century – to the status of standard reached by the other two.

Cuvinte-cheie: ***adică*** *'iată' şi 'id est, vasăzică', istoria limbii române, schimbări semantice, relații sinonimice, modificări fonetice, amplificări expresive, dacoromâna veche*.
Keywords: ***adică*** *'that is' and 'behold', history of romanian, semantic changes, synonymic relations, phonetic alterations, expressive extensions, old Daco-Romanian*.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13
danamihaela.zamfirv@gmail.com

BDD-A13536 © 2015 Editura Scriptor; Editura Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 07:09:04 UTC)